

М. М. Гуренко-Вайцман,
доктор юридичних наук,
професор

Н. В. Філик,
кандидат юридичних наук,
доцент

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядаються проблеми захисту прав жінок через укладення шлюбного договору.

Ключові слова: сімейні відносини, шлюбний договір, цивільно-правовий договір, економічна незалежність, захист прав і свобод.

Ставши на шлях входження в європейське і світове співтовариство як демократична держава, Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації головних цінностей міжнародного права, спираючись передусім на загально-гуманістичні принципи та дії. Україна прагне творити сучасність й майбуття на засадах переосмислення минулого, розвиватися у контексті сучасної світової історії, реформувати й облантовувати суспільне життя на засадах демократизації та гуманізації. Пріоритет прав і свобод людини проголошені пануючою формою упорядкування та осмислення світових, регіональних і національних проблем, переосмислення людських цінностей, ролі прав людини у соціальних перетвореннях.

Значний вплив у формуванні гуманітарного, гендерного світосприйняття на розвиток неспасливицької ідеології в Україні, на осмислення процесів боротьби та попередження насильства щодо жінок мали універсальні світові цінності справедливості і свободи, протидія насильству, страху, гнобленню, всьому, що перешкоджає існуванню людини. Саме здобутки міжнародного права з попередження та викорінення усіх форм насильства щодо жінок обумовили становлення сьогоденної концепції українського гендерного права. Можна констатувати, що в Україні створено правове підґрунтя щодо забезпечення режиму примата міжнародного права над національним законодавством. Але, на жаль, правозастосовна та правозахисна сторони запобігання насильству щодо жінок сьогодні залишаються правовими намірами. Причини порушення прав жінок в Україні ще й досі мають «традиційний» характер. Вони містять не тільки соціально-економічне, а й психолого-стичне підґрунтя. На жаль, суспільство як на рівні окремої особистості, так і на рівні суспільства не готове не тільки усвідомити, що навкруги нас досить поширене насильство щодо жінок, але й захистити жінок та дівчат від насиль-

ства — ні законодавчим, ні інформаційним, ні освітянським, ані психологічним (реабілітаційним) чином.

Так, сьогодні слід виокремлювати проблему насильства над жінкою у шлюбі взагалі та страху розлучення зокрема. Треба зазначити, що мова йде про страх жінки опинитися у стані розлучення. На перший погляд, це психологічна проблема, але пропонується подивитися на неї з правової точки зору, саме з позиції залежності жінки від чоловіка, різності її стану у шлюбі й поза шлюбом. Тобто реальної нерівності жінки й чоловіка, різності стану заміжньої й незаміжньої жінки, як скритої форми залежності жінки.

Сучасні дослідження та різні моніторинги свідчать про існування економічної нерівності жінок та чоловіків. Це має прояв у різностях заробітних плат, превалюванні жіночого безробіття, домінуючої ролі у вихованні дітей, соціальної незахищеності жінок та ін. Як наслідок — родина постає єдиним середовищем існування жінки. Та, на жаль, не маючи власних джерел існування (чи достатніх для незалежного життя) жінка потрапляє в родину кабалу. Вона стає економічно, соціально, морально, психологічно залежною від свого чоловіка й позбавляється, іноді добровільно, від свого рівного стану, своєї свободи, своєї волі.

Певним прогресивним кроком у формуванні економічної незалежності жінки можна назвати введення в Кодекс про шлюб і сім'ю норм про шлюбний договір (контракт). Введення цього нового правового інституту мало дуже велике значення насамперед для регулювання майнових відносин чоловіка й жінки, а також для забезпечення захисту подружніх прав кожного з них, як у шлюбі, так і у випадку розлучення. Однак, проіснувавши багато років у законодавстві нашої держави, він так і залишився врегульованим поверхово й мало застосовуваним на практиці. Пояснити це можна негативним, критичним відношенням населення до

шлюбного контракту, що обумовлено традиціями, недостатністю у населення правових знань про значення шлюбного договору.

Питання шлюбного договору та його ролі в системі цивільно-правових договорів розглядалися певною мірою в працях О. А. Явор, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, Т. О. Ариванюк, В. С. Гопанчука, З. В. Ромовської, Ю. С. Червоного. Однак ці напрацювання не виключають потреби в подальших наукових дослідженнях правової природи шлюбного договору для того, щоб отримати повне і всебічне уявлення про роль і значення інституту шлюбного договору у сімейному праві. Переважна більшість країн світу давно визнали доцільність існування інституту шлюбного договору в законодавстві. В різних країнах цей інститут має свої особливості, проте мета його існування єдина – надати подружжю достатньо широкий можливості для самостійного визначення своїх майнових відносин у шлюбі, щоб вони мали змогу, при необхідності, змінити режим майна, встановлений законом, який автоматично починає діяти з моменту укладання шлюбу.

Нами був проведений моніторинг на предмет обізнаності молоді щодо шлюбного договору та місця, що займає шлюбний договір у родинних стосунках. Відповіді показали, що тільки біля 77 % молоді знають про існування шлюбного договору, при цьому у такій обізнаності більше виявилось жінок, ніж чоловіків. Але цікавими стали відповіді опитуваних щодо джерела їх обізнаності. Виявилось, що більшість опитаних довідалися про шлюбний договір від знайомих (26,3 %) або із засобів масової інформації (26,3 %). Тільки для 21,3 % молоді інформативним джерелом став Сімейний Кодекс України. Особливою ознакою цих респондентів є те, що вони, в основному, – представники студентської молоді. Однак, виявилось ще й одне негативне, на наш погляд, явище. Йдеться про те, що тільки 3 % респондентів дізналися про шлюбний договір в органі РАГСу.

Отже, досліджуючи проблему зацікавленості молоді щодо шлюбного контракту, нами встановлена зростаюча їх кількість. Більше, ніж 75% респондентів позитивно відповіли на це питання, з них однакова кількість як чоловіків, так і жінок. Однак виявляється тенденція збільшення прихильників шлюбного договору зі збільшенням віку респондентів: так, серед молоді віком від 19 до 25 років «так» відповіли 27,5 % опитаних, від 26 до 30 років зацікавлені у шлюбному контракті 34,5 % опитаних, а з 30 до 35 років – майже 40 %. Це дозволяє говорити про те, що власний життєвий досвід, негативний шлюбний досвід змушують більш уважно ставитись до свого майнового та соціального статусу. Вищесказане дає нам можливість зробити висновок, що обізнаність молоді у шлюбному договорі (контракті), його сенсі та можливостях формується на побутовому рівні, поза участю держави та його органів. При цьому культура шлюбного контракту формується не як превентивна форма узгодження взаємних прав і обов'язків, а як

наслідкова – забезпечення захисту під час вирішення шлюбних проблем.

При цьому більшість респондентів щодо сенсу укладання шлюбного контракту указувало на потребу захисту «власного майнового капіталу». Майже 18 % респондентів давали відповіді такого змісту: «шлюбний договір може бути свого роду страховкою на випадок непередбачених ситуацій», «шлюбний договір насамперед може стати способом захисту дітей». І тільки 2 % вказали на те, що тільки шлюбний договір дозволить уникнути проблем, в тому числі й психологічних, при розлученні.

Проаналізувавши це питання з точки зору сімейного статусу респондентів, виявилось, що 70 % визнаючих потребу шлюбного контракту мають власний досвід розлучення. Але 54 % з них, знаходячись у повторному шлюбі, знову не уклали шлюбний договір.

Спроба з'ясувати цей феномен виявила, що, теоретично розуміючи потребу укладання шлюбного контракту, на практиці 28,8 % респондентів виступили проти шлюбного контракту як проти форми, несумісної з коханням. Переважна більшість респондентів посилилась на «нерозуміння з боку обранця» (41,3 %). Відповіді чоловіків (26,5 %) і жінок (25%) розділилися практично навпіл, також відповіді розділилися й залежно від віку – 26,5 % в 19–25 літніх і 25 % в 25–55 літніх учасників опитування. До таких же причин можна віднести «осуд близьких» (8,8 %) і «внутрішні перекопання» (15 %), які також свідчать про незагребуваність шлюбного договору через відсутність вірних знань про шлюбний договір.

Виявлені результати, з одного боку, свідчать про ментальність нашого народу, про досить шанобливе ставлення до своїх коханих та їх сімей, ментальне небажання образити шлюбним договором «початок щасливого сімейного життя». Однак, з іншого боку, це має негативні свідчення. Йдеться про низьку культуру правового захисту себе й своєї родини. Також не розуміють до кінця зміст і значення шлюбного договору в житті. На жаль, шлюбний договір ще не став частиною правової культури нашого суспільства, не здобув розуміння форми й засобу як власних природних, так і соціальних прав.

Однак сучасні зміни у соціальній ролі жінки й чоловіка зобов'язують по-новому подивитися на різні сфери життя, у тому числі й на подружжя. Не варто, звичайно, стверджувати, що всі шлюби повинні укладатися тільки пляхом договору. Але потреба формування культури шлюбного договору, на наш погляд, є очевидною.

Тим більше, що майже 82,5 % з опитаних висловили готовність укладати шлюбний договір, заздалегідь обговорювати й погоджувати як майнові питання, так і питання індивідуальних прав і свобод. У цьому контексті цікавим є той факт, що у шкалі пріоритетів шлюбних домовленостей майнові питання ставляться респондентами на 3–4 місце, віддаючи перевагу питанням власної свободи, праву на працю чи навчання, розподілу сімейних обов'язків.

Проте найважливіше, що виявило проведене дослідження, на перше місце у сенсі укладання шлюбного договору молоді ставлять особистий захист, і перш за все, від насилля в сім'ї. Майже 90 % опитуваних молодих жінок на перше місце поставили безумовність розлучення у випадку застосування до них будь-якого насилля з боку чоловіка. При цьому застосування насилля повинно породжувати не тільки розлучення, а й передачу всього подружнього майна жінці. Обумовимо, що під насиллям опитувані жінки розуміють не тільки фізичні дії, а й психологічні, сексуальні та економічні дії. На думку молодих жінок, сенс шлюбного договору – захист та збереження їхніх особистих прав і свобод саме у сімейному житті.

Незважаючи на оптимістичні результати дослідження стану відношення молоді до шлюбного договору, треба констатувати, на наш погляд, і негативні фактори, що не сприяють набуттю шлюбного контракту цивілізованого місця в нашому суспільстві.

По-перше, визнаючи сімейне життя сферою приватного життя людини, держава майже відсторонилася від падаючих цих прав людини. З боку держави, на жаль, тільки закріплені правові рамки та принципи регулювання сімейних відносин. Однак не здійснюється цілеспрямована пропаганда шлюбного договору як форми захисту прав і свобод жінки й чоловіка, як в умовах шлюбу, так і при його розірванні. На жаль, не є обов'язковим для державних органів навчання та культивування у молоді цивілізованого ставлення до своїх прав і свобод.

По-друге, правова освіта крізь призму природних прав і свобод повинна стати провідною у діяльності держави, її цілеспрямованої роботи щодо підвищення правової культури громадян України та подолання правового нігілізму щодо прав і свобод людини.

По-третє, неосвіченість людини щодо власних прав і свобод, засобів захисту й поновлення порушених прав, можливостях педоцущення порушення власних прав і свобод є первинною формою порушення природних прав і свобод людини. Неосвіченість чи недостатня освіченість людини робить її вразливою, незахищеною від насилля. Саме такий стан, на наш погляд, і є тим середовищем, що породжує насилля в сім'ї, з одного боку, відчай і песуцрогив з іншого.

По-четверте, тотальний правовий нігілізм суспільства, відсутність базових знань з договірних відносин як у сфері цивільного права, так і у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Велика можливість використання договору у всіх сферах життя суспільства як універсального регулятора відноши дозволяє охарактеризувати його як спільний правовий акт, який являє собою формалізоване вираження і закріплення відособлених погоджених автономних волевиявлень двох чи більше формально рівних суб'єктів права, які встановлюють їхні взаємні юридичні права і обов'язки, виконання яких вважається обов'язковим.

Цивільно-правові договори становлять левову частку договорів, які регламентують суспільні відносини. Але поряд із цивільно-правовими договорами існують і такі договори, які використовуються за межами цивільного права. Проте усі вони є також угодами, спрямованими на вишкнення певних прав і обов'язків, що становлять у сукупності саме правовідношення, породжене угодою.

Цивільне законодавство застосовується також у випадках, коли ці відносини не регулюються, наприклад, сімейним, трудовим правом тощо. У таких випадках діє принцип субсидіарного застосування цивільно-правових норм до зазначених відносин.

Встановлення правової природи шлюбного договору багато в чому залежить від підходу до виявлення галузевої приналежності сімейного права, оскільки тут сформувалося, в основному, два погляди на цю проблему. За першою точкою зору, сімейне право є самостійною галуззю права, за другою – воно є підгалуззю цивільного права. Так, представники сімейно-правової науки розглядають сімейне право самостійною галуззю права [2, с. 10], окремі представники ж цивільного права вважають сімейне право підгалуззю цивільного права [3, с. 25].

У юридичній літературі висловлювалися різні точки зору про правову природу шлюбного договору. Окремі автори пропонують розглядати його як окремий вид подружніх договорів. Так, наприклад, І. В. Жилінкова вважає шлюбний договір як один із видів договорів що укладаються подружжям, тобто видом подружніх договорів [4, с. 33]. Хоча дану позицію важко заперечити, адже це дійсно так, проте вона не повною мірою розкриває правову природу шлюбного договору, адже інші автори вважають його переважно цивільно-правовим договором, зокрема М.В. Антокольська [6].

На думку Ю. С. Червоного шлюбний договір є сімейно-правовим договором, оскільки його суб'єктами є лише подружжя [5, с. 175]. Але загальна теорія договірних відносин щодо подружніх договорів поки що повністю теоретично і практично не розроблена. Недостатнім є уявлення про їх сутність та відмінність від цивільно-правових договорів, не говорячи вже про класифікацію, форму, умови і наслідки їх недійсності та інші критерії. Відсутність загальних теоретичних розробок з цього питання значно ускладнює вивчення інституту шлюбного договору, а до прийняття нової редакції Сімейного кодексу – шлюбного контракту.

Отже, на основі аналізу поглядів окремих вчених є всі підстави вважати шлюбний договір різновидом цивільно-правових договорів. Але немає жодних підстав заперечувати, що йому притаманні як загальні для будь-якого договору ознаки, так і суто специфічні. Звісно, за своєю юридичною природою і правовими наслідками шлюбний договір має низку особливостей. Проте яких-небудь

положень, які б не вкладалися в конструкцію договору, шлюбний договір не має. Отже, до цього можна ставити ті ж самі вимоги, які висуваються до інших договорів, тобто законність змісту, вільне волевиявлення сторін, належний суб'єктний склад, дотримання визначеної законом форми тощо [4]. Посилання ж деяких авторів на особливий суб'єктивний склад шлюбного договору не може заперечити притаманність йому певних цивільно-правових ознак, адже в цивільному праві є чимало договорів з особливим суб'єктним складом (договори довічного утримання, договори за участю фізичних осіб – споживачів та ін.), що не виводить їх за межі цивільно-правового договору.

М. Н. Гуренко-Вайцман, Н. В. Фильк

К вопросу определения брачного договора в системе договорных отношений.

В статье рассматриваются проблемы защиты прав женщины посредством заключения брачного договора.

M. N. Gurenko-Weizmann, N. V. Filyk

The problem definition marriage contract in the system of contractual relations.

In clause problems of protection of the rights of the woman by means of the conclusion of the marriage contract are considered.

Література

1. Декларация про викорінення насильства проти жінок. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю по доповіді Третього комітету (А/48/629) 49/104.36. «Патрі людські права», Київ, 1996.

2. Рясенцев В. А. Семейное право. Учебник для юрид. ин-тов и фак. М.: Юрид. лит., 1967. С. 9-18.

3. Гражданское право: Учебник / А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой (ред.). М.: Проспект, 1997. Ч. 1. С. 24-25.

4. Жилинкова И. В. Брачный контракт. Харьков, 1995. – 33 с.

5. Науково-практичний коментарій Семейного кодексу України / Під ред. Ю.С. Червоного. – К., 2003. – 175 с.

6. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / М. В. Антокольская, Ю. А. Королев, И.М. Кузнецова и др. – М.: БЕК, 1996. – 115 с.